

ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΩΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΩΝ

Μιά συζήτηση στρογγυλής τραπέζης

Για ολόκληρες δεκαετίες η 'Αριστερά πίστευε ότι μία σοσιαλιστική οικονομία ήταν
έγγενως ανώτερη από μία καπιταλιστική. 'Αλλά η πραγματικότητα δεν φαίνεται να
είναι τόσο απλή.

Συμμετέχουν:

ΒΛΟΤΖΙΜΙΕΡΖ ΜΠΡΟΥΣ Βοηθός Καθηγητή του Κολέγιου Wolfson στην
'Οξφόρδη και συγγραφέας του βιβλίου «Σοσιαλιστική ιδιοκτη-
σία και πολιτικά συστήματα».

ΤΖΟΥΛΙΑΝ ΚΟΥΠΕΡ Μελετητής στο Κέντρο Ρωσικών κι 'Ανατολι-
κοευρωπαϊκών Σπουδών του πανεπιστημίου του Μπέρμινγχαμ
και ένας απ' τους συγγραφείς του βιβλίου «Το τεχνολογικό
έπίπεδο της σοβιετικής βιομηχανίας».

ΜΑΙΚΑ ΕΛΜΑΝ Καθηγητής Οικονομικών του πανεπιστημίου του
'Αμστερνταμ και συγγραφέας του «Προβλήματα σχεδιοποίησης
στην ΕΣΣΔ».

ΜΑΡΙΟ ΝΟΥΤΙ Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας και Πρόεδρος του
Κέντρου Ρωσικών και 'Ανατολικοευρωπαϊκών Σπουδών στο
πανεπιστήμιο του Μπέρμινγχαμ. Έχει γράψει επανειλημμένα στα
«Πολωνικά Θέματα».

ΕΡΩΤΗΣΗ: Πώς θα εκτιμήσουμε την επίδοση της σοβιετικής
και ανατολικοευρωπαϊκής οικονομίας κατά τη διάρκεια της
τελευταίας δεκαετίας;

ΜΑΡΙΟ ΝΟΥΤΙ: Μέσα στη δεκαετία του '70 οι οικονομικές
επιδόσεις της Σοβιετικής Ένωσης και των χωρών της 'Ανα-
τολικής Ευρώπης έχουν επιδεινωθεί – συγκριτικά και μέ-
τις προηγούμενες τάσεις και με τους προγραμματισμένους
στόχους. Αυτή η τάση έχει παρατηρηθεί ιδιαίτερα στο
δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70. Στην 'Ανατολική Ευρώ-
πη, εκτός από τη Σοβιετική Ένωση, το έθνικό προϊόν είχε
υπολογισθεί να αυξηθεί κατά 6.9% ετησίως κατά την περιό-
δο 1976-1980, αλλά σε καμία χρονιά αυτός ο στόχος δεν
επιτεύχθηκε πραγματικά. Το ακαθάριστο βιομηχανικό
προϊόν είχε υπολογισθεί να αυξηθεί κατά 7.8% ετησίως και
πάλι, αυτός ο στόχος δεν επιτεύχθηκε ποτέ σ' αυτά τα
χρόνια, και σχεδόν παντού παρατηρείται μία πτωτική τάση.

μέ μόνη εξαίρεση τη Βουλγαρία και την Ανατολική Γερμανία, όπου η αναπτυξιακή επίδοση διατηρήθηκε κάπως.

Στη Σοβιετική Ένωση, το εθνικό προϊόν είχε υπολογισθεί να έχει ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης 4.7% στο δεύτερο μισό της δεκαετίας, δηλαδή στο πενταετές πρόγραμμα του 1976-1980 και ενώ αυτός ο ρυθμός ξεπεράστηκε μέσα στο 1978, πάλι ήταν κατά πολύ χαμηλότερος από τον στόχο. Το 1976 ο ρυθμός ανάπτυξης ήταν 5.9%, το 1977 ήταν 4.5%, το 1978 ήταν 4.8% και το 1979 ήταν 2% συγκριτικά με το 4.3% του προγράμματος. Το ίδιο συνέβη σε ακόμα μεγαλύτερο όμως βαθμό και με το ακαθάριστο βιομηχανικό προϊόν, το οποίο είχε ένα προγραμματισμένο ρυθμό ανάπτυξης 6.3%, που ποτέ δεν επιτεύχθηκε σ' όλη τη διάρκεια του πενταετούς προγράμματος.

ΤΖΟΥΛΙΑΝ ΚΟΥΠΕΡ: Έξετάζοντας την περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης, μου φαίνεται ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για δραματική κάμψη στην ανάπτυξη, ακόμη και στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70. Υπάρχει μάλλον μία μακροπρόθεσμη κάμψη του ρυθμού της ανάπτυξης περίπου από τα μέσα της δεκαετίας του '60. Νομίζω ότι η σοβιετική απόδοση επηρεάστηκε ιδιαίτερα από τρεις πολύ άσχημες σοδειές τα τελευταία τρία χρόνια. Αυτό έκανε πιο έντονη την πτωτική βάση της. Η βιομηχανική παραγωγή υπήρξε το ίδιο προβληματική στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70, αλλά και πάλι δεν πρέπει να υπερβάλουμε. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων πέντε χρόνων, σημειώθηκε ένας ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης, περίπου 4.5%, που για τα διεθνή μέτρα είναι ένα αρκετά σεβαστό ποσοστό αύξησης, παρόλο που πρόσφατα, και συγκεκριμένα φέτος είναι λιγότερο από 3.5%. Η παραγωγικότητα όμως του εργατικού δυναμικού, χωρίς αμφιβολία, παρέμεινε στάσιμη. Αύξήθηκε περίπου κατά 6% το χρόνο μέσα στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '70 και μόλις 3% στο δεύτερο μισό.

ΒΛΟΤΖΙΜΙΕΡΖ ΜΠΡΟΥΣ: Η περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης είναι διαφορετική απ' αυτήν της Ανατολικής Ευρώπης, αλλά όχι απαραίτητα με τον τρόπο που ανέφερε ο Τζούλιαν. Πρώτ' απ' όλα, η Σοβιετική Ένωση είναι μία καθαρή περίπτωση επιδράσεων, κάμψης του ρυθμού ανάπτυξης από το 1950. Κάθε πενταετής περίοδος εκτός απ' αυτή του 1966-1970 παρουσίαζε έναν ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης αργότερο απ' αυτόν της προηγούμενης χρονιάς και, ακόμη χειρότερα, σε κάθε περίπτωση ο πραγματικός ρυθμός που επιτεύχθηκε ήταν χαμηλότερος από τον προγραμματισμένο. Το ίδιο συνέβη επίσης και στην άρχη της δεκαετίας του 1980 όπου και πάλι έχουμε μία κάμψη, αλλά αφού τώρα όλοι οι ρυθμοί παραγωγής είναι πολύ χαμηλότεροι, οι διαφορές δεν φαίνονται και τόσο έντονες.

Παρ' όλα αυτά, κατά τη γνώμη μου, οι Ανατολικοευρωπαίοι ακολουθούν, το δρόμο των Σοβιετικών και θα είχαν αρχίσει ήδη πολύ νωρίτερα - στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '70 - αν δεν είχαν πάρει σημαντική βοήθεια με τα μαζικά δάνεια απ' τη Δύση. Η Σοβιετική Ένωση, ούτε κατά διάνοια πήρε δάνεια τέτοιου ύψους. Σύμφωνα με το πενταετές πρόγραμμα 1981-1985, θα παρατηρηθεί και περαιτέρω επιδράση σχεδόν παντού. Γι' αυτό, δύο είναι τα ερωτήματα που πρέπει ν' απαντηθούν: πρώτον, ποιά είναι τα

γενικά αίτια γι' αυτή την απώλεια δυναμισμού και δεύτερον, μέχρι ποιού σημείου αυτή η δραματική στροφή της δεκαετίας του '70 είχε κάποια σχέση με ορισμένους ειδικούς παράγοντες όπως η ενεργειακή κρίση;

ΜΑΙΚΑ ΕΛΜΑΝ: Εγώ θα ήθελα απλώς να κάνω μερικές παρατηρήσεις. Πρώτον, όπως πολύ σωστά είπε ο Τζούλιαν, υπήρξαν τρεις κακές σοδειές στη Σοβιετική Ένωση: το 1979, 1980 και 1981 κι αυτό είχε σαν αποτέλεσμα ένα πολύ χαμηλό ρυθμό ανάπτυξης στατιστικά. Δεύτερον η παραγωγή μεμονωμένων βιομηχανικών προϊόντων μειώνεται. Η παραγωγή άνθρακα μειώθηκε το 1979 και το 1980, ενώ και η παραγωγή πετρελαίου έπαψε ν' αυξάνει. Η ανάπτυξη της σοβιετικής οικονομίας, σύμφωνα με στατιστικές, έχει ουσιαστικά φθάσει σ' ένα στάσιμο σημείο.

ΕΡ: Ωραία, θα μπορούσαμε λοιπόν τώρα να δούμε και τις αιτίες αυτών των εξελίξεων;

Μ.Ν. Σίγουρα ένας απ' τους βασικούς παράγοντες, πρέπει να είναι η ένυπαρχουσα ανεπάρκεια της κεντρικά σχεδιασμένης οικονομίας, η οποία επιδεινώθηκε απ' την εξάντληση και των αποθεμάτων του εργατικού δυναμικού και των αποθεμάτων των πρώτων ύλων κι ενεργείας. Έτσι ώστε τελικά η ανάπτυξη πραγματοποιήθηκε, όπως ήταν, με ένα επί πλέον κόστος. Κατά ένα μέρος ήταν κι αποτέλεσμα της υπερφιλοδοξίας - ένα είδος προέκτασης της ταχύτητας ανάπτυξης στο μέλλον, που έγινε στο 22ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ (1). Παραβλέφθηκαν τα όρια που θα μπορούσε να φθάσει η ανάπτυξη κι επομένως, η έμμονη στην οικονομική πολιτική, που ίσως να ήταν πολύ καλά θεμελιωμένη μέχρι που εξαντλήθηκαν τ' αποθέματα, αλλά όχι για τη δεκαετία του '70 ούτε ίσως και για την δεκαετία του '60. Σ' αυτό νομίζω ότι θα έπρεπε να προσθέσουμε και την επίδραση διαφόρων εξωγενών παραγόντων, όπως είναι οι δυσμενείς καιρικές συνθήκες που σίγουρα επηρεάζουν πολύ τη γεωργία και τις σχετικές βιομηχανίες, καθώς επίσης τις κατασκευές και τις μεταφορές. Αυτοί οι φυσικοί παράγοντες δέβαια εύκολα μπρούν να μην υπολογισθούν σωστά γιατί αυτή η ευαισθησία των φυσικών συνθηκών είναι από μόνη της αποτέλεσμα παράλειψης επενδύσεων στη γεωργία και τις μεταφορές. Και όμως υπήρξαν αρκετοί δυσάρεστοι εξωγενείς φυσικοί παράγοντες. Ένας άλλος παράγοντας δέβαια είναι η ενεργειακή κρίση κι η παγκόσμια ύφεση.

Μ.Ε. Εδώ όμως θα πρέπει να θυμηθούμε ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά έμπειρών μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Ανατολικής Ευρώπης. Η Σοβιετική Ένωση ωφέληθηκε σημαντικά από την αύξηση των τιμών των βασικών εξαγωγών της, δηλαδή πετρελαίου, φυσικών αερίων και χρυσού, στην παγκόσμια αγορά. Έχει ωφεληθεί από τις τάσεις της παγκόσμιας αγοράς, ενώ χώρες που εισάγουν πρώτες ύλες, όπως η Ουγγαρία, έχασαν σημαντικά.

Μ.Ν. Η οικονομική ύφεση είχε μία ευρύτερη επίδραση διότι αυτές οι οικονομίες έκαναν άνοιγμα προς τη Δύση και αυξήθηκε η εξάρτηση της Σοβιετικής Ένωσης και άλλων χωρών από την εισαγωγή τεχνολογίας και δημοτηριακών. Έπειτα η προσδοκία να πληρωθούν αυτές οι εισαγωγές με αντίστοιχες εξαγωγές έχει διαψευστεί από την παγκόσμια ύφεση. Συγχρόνως η αύξηση των επιτοκίων στην Δύση μετα-

ξύ 1973 και 1981 έχει οδηγήσει σε μία αύξηση του δημοσίου χρέους, ή όποια δέν αναμενόταν και ή όποια είχε μία σημαντικά άρνητική επίπτωση στην έσωτερική τους πολιτική.

Τ.Κ. Δέν πιστεύω ότι ή παγκόσμια καπιταλιστική κρίση είναι τόσο σπουδαίος παράγοντας για τή Σοβιετική Ένωση. Είναι ένας παράγοντας πού έπηρεάζει πολύ περισσότερο τις χώρες της Ανατολικής Εύρώπης απ' ό,τι τή Σοβιετική Ένωση. Για τήν περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης θά πρέπει νά παρατηρήσει κανείς περισσότερο τις έσωτερικές αίτιες για τήν επιδράδυνση της ανάπτυξης, ή όποια, έν πάση περιπτώσει, είναι μία μακροπρόθεσμη διαδικασία. Μία απ' αυτές τις αίτιες είναι ή πολύ απότομη μείωση του ρυθμού ανάπτυξης του έργατικού δυναμικού πού ήταν ιδιαίτερα σημαντικό στή δεκαετία του '70. Διότι ενώ στην προηγούμενη δεκαετία υπήρχε πλήθος έργατών πού ήταν διαθέσιμοι από τή γεωργία, αυτοί τώρα έχουν απορροφηθεί. Τό πρόβλημα γίνεται ακόμη πιο πολύπλοκο από τό γεγονός ότι συνεχίζονται οι προσλήψεις στή σοβιετική βιομηχανία, αντίθετα μέ τήν τάση πού υπάρχει σε πολλές άλλες βιομηχανικά προηγμένες χώρες, κι έτσι τό έργατικό πρόβλημα είναι εξαιρετικά οσοδωρό. Έπειτα είναι και ή εξάντληση των διαθεσίμων αποθεμάτων μεταλλευμάτων και κανσίων. Η στροφή προς τήν Ανατολή γι' αποθέματα μεταλλευμάτων και κανσίων, έχει πράγματι αύξησει σημαντικά τό κόστος.

Υπάρχει ακόμη και ή αδράνεια του ίδιου του συστήματος προγραμματισμού και διαχείρισης και των τάσεων μέσα στο ίδιο τό σύστημα - ή αδυναμία της άμεσης αντίδρασης σ' αυτές τις καινούριες καταστάσεις. Πιστεύω ότι είναι ένα πολύ σημαντικό πρόβλημα τουλάχιστον προς τό παρόν. Ήταν ακόμη κι ό διαχωρισμός και πολλαπλασιασμός των προτεραιοτήτων σ' αυτή τήν περίοδο της αύξημένης ζήτησης και συγχρόνως της ανάγκης για καλύτερη ποιότητα ζωής και ακόμη τό πρόβλημα της άμυνας. Αναμφισβήτητα αυτό καθυστέρησε τόν όλο ρυθμό ανάπτυξης, πράγμα πού είχε, φυσικά, αντίκτυπο στην έπιστημονική και τεχνολογική πρόοδο της σοβιετικής οικονομίας.

Μ.Ε. Στην Ανατολική Εύρώπη επικρατούν δύο θεωρίες για τή σχέση μεταξύ της έμφανούς οικονομικής κρίσης της Ανατολικής Εύρώπης και της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Υπάρχουν αυτοί πού ρίχνουν τό φταίξιμο βασικά στους καπιταλιστές και τήν κρίση τους σαν υπαίτιους για όλα τά προβλήματα κι εκείνοι πού έπισημαίνουν τις έσωτερικές αίτιες· τό γεγονός ότι ή στρατηγική ανάπτυξης πού επιδιωκόταν για πολλά χρόνια έχει σταματήσει και τό γεγονός ότι οι οικονομικοί θεσμοί αποδεικνύονται συνέχεια όλο και πιο άκατάλληλοι. Όσον αφορά τους έσωτερικούς παράγοντες, θά ήθελα νά έπισύρω τήν προσοχή σας στή σημασία πού έχει στο σύστημα σχεδιοποίησης ή έλλειψη κάθε μηχανισμού έπαναλήφροφόρησης -τόσο οικονομικής μέσω των άνεξαρτήτων οργανισμών στην κοινωνία. Αυτή ή έλλειψη κάθε μηχανισμού έλέγχου επιτρέπει στις κυβερνήσεις ν' ακολουθούν επικίνδυνη πολιτική ώσπου νά οδηγηθούν στην καταστροφή, όπως στην Πολωνία.

Τώρα μία παρατήρηση σχετικά μέ τό αύξημένο κόστος από τό άνοιγμα νέων περιοχών της χώρας. Είναι προφανώς αλήθεια ότι όσο προχωρά ή έρευνα για πετρέλαιο και φυσικά άέρια σε όλο και πιο απόμακρες και δυσπρόσιτες περιοχές, τόσο πιο πολυέξοδη γίνεται. Αλλά πρέπει νά έχετε υπόψη ότι μερικά απ' τά φοδερα άκρίδα προγράμματα έπενδύσεων σε απόμακρες περιοχές πού εφαρμόζει ή Σοβιετική Ένωση είναι απλώς κακές έπυλογές, όπως πολλά από τά προγράμματα έπενδύσεων της Πολωνίας στή δεκαετία του '70.

Β.Μ.: Νομίζω ότι όλοι συμφωνούμε πως υπάρχουν έξωτερικοί παράγοντες. Αυτοί οι έξωτερικοί παράγοντες παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον για συζήτηση αλλά δέν είμαι σίγουρος ότι μπορούν νά θεωρηθούν και σαν οι κύριοι υπεύθυνοι. Αυτό δέδαια θά ήταν τό πιο εύκολο. Πρώτ' απ' όλα πρέπει νά καταλάβουμε ότι στην περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης πρόκειται για μία μακροπρόθεσμη βάση επιδράδυνσης. Δεύτερον, ή έξωτερική έξάρτηση της Σοβιετικής Ένωσης δέν είναι τέλος πάντων, και τόσο μεγάλη. Και τρίτον, από πολλές απόψεις ή Σοβιετική Ένωση έχει βρει κερδοσιμένη στο θέμα των τιμών κατά τή διάρκεια αυτής της περιόδου, ιδιαίτερα δέ σε σχέση μέ τήν Ανατολική Εύρώπη.

Ας πάρουμε τώρα τήν Ανατολική Εύρώπη. Ήδη έχουμε αναφέρει ότι αν δέν υπήρχαν οι πιστώσεις από τή Δύση, τά σημεία της κρίσης θά είχαν έμφανισθεί πολύ νωρίτερα. Αλλά είναι εύλογο ότι δέν θά μπορούσαν νά δανειζονται έπ' άόριστον και όταν χρειάστηκε νά τεθεί κάποιος φραγμός, οι έξωτερικές δυσκολίες ήρθαν στο προσκήνιο. Ας πάρουμε τώρα τήν περίπτωση της Πολωνίας - πολύ πριν τό 1980. Η Πολωνία μέχρι τό 1973 ήταν ένας καθαρός έξαγωγέας προϊόντων διατροφής, και μέχρι τό 1978 ήταν ένας καθαρός έξαγωγέας ένεργείας. Προς τό τέλος της δεκαετίας του '70, μετατράπηκε όχι μόνο σε μαζικό καθαρό είσαγωγέα προϊόντων διατροφής αλλά και ένεργείας. Αυτό σημαίνει ότι υπήρξαν έξωτερικοί παράγοντες πού ευθύνονται γι' αυτό του είδους τή μετατροπή, πού κατάντησε τή Πολωνία τόσο ευάλωτη σε έξωτερικούς παράγοντες. Γι' αυτό, ούσιαστικά, δέν μπορούμε νά διαχωρίσουμε τους έξωτερικούς από τους έξωτερικούς παράγοντες. Πρέπει νά δούμε ποιοί είναι οι πρώτοι ώστε νά μπορέσουμε νά εξηγήσουμε τήν αυξανόμενη έξωτερική έξάρτηση και τήν όλο και μεγαλύτερη αδυναμία αντίδρασης σ' αυτήν.

Τώρα ας δούμε τις κυριότερες αίτιες αυτής της παρακμής. Οι περισσότεροι κατακρίνουν - και πολύ σωστά - τό υπερ-συγκεντρωτικό σύστημα σχεδιοποίησης και διαχείρισης της οικονομίας. Αλλά αυτό έχει συζητηθεί επανειλημμένα, και τά προβλήματά του τά έχουν αντιμετώπισει πολλές χώρες, όπως, όχι μόνο ή Γιουγκοσλαβία και ή Ούγγαρια αλλά ακόμη κι ή Σοβιετική Ένωση. Παρ' όλα αυτά, τίποτα δέν έχει αλλάξει. Γιατί; Σ' αυτό τό έρώτημα δέν υπάρχει απάντηση αν δέν παρουμε υπόψη τό ίδιο τό πολιτικό σύστημα πού απαγορεύει κάθε μορφή πλουραλισμού. Οι βασικότερες αποφάσεις σε οικονομικά θέματα καθορίζονται από «ψηλά» χωρίς κανέναν αυθεντικό και κανονικό έλεγχο, και δέν υπάρχει κανένας μηχανισμός για νά έπληθεύσει τις συν-

πειες αυτών των αποφάσεων. Δεν υπάρχει ούτε επαλήθευση της αγοράς – κανείς δεν πρόκειται να κηρύξει πτώχευση – δεν υπάρχει ούτε πολιτική επαλήθευση – κανείς δεν πρόκειται να χάσει τις εκλογές για κακή πολιτική. Το μόνο πράγμα που μένει τελικά, είναι μία έκρηξη!

Τ.Κ. Συζητώντας για τη φθίνουσα επίδοση αυτών των οικονομικών, δεν νομίζω ότι ο δείκτης ανάπτυξης θα έπρεπε να είναι το μοναδικό μέτρο που χρησιμοποιούμε. Πιστεύω ότι αυτό είναι λάθος. Πρέπει να ληφθεί υπόψη και το γεγονός ότι αυτές οι χώρες έχουν και θετικά στοιχεία, όπως πλήρη απασχόληση με σχετική σταθερότητα τιμών στις περισσότερες περιπτώσεις, συγκριτικά με τη Δύση αυτή την περίοδο, και επίσης, σε γενικές γραμμές, μεγαλύτερη κοινωνική ισοτιμία, όσον αφορά τα εισοδήματα.

Αυτό που είναι όλο και περισσότερο φανερό, καθώς αυτές οι κοινωνίες αναπτύσσονται, είναι ότι έχουν τις δικές τους αντιθέσεις που πιστεύω ότι δεν είχαν ληφθεί καθόλου σοβαρά υπόψη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60 από τους Σοβιετικούς οικονομολόγους αλλά ούτε και τους σοσιαλι-

στές πουθενά αλλού. Το γεγονός ότι μία κοινωνία προσπαθεί να διατηρήσει την κατάσταση της πλήρους απασχόλησης και έλεγχου των τιμών, δημιουργεί καινούρια προβλήματα, και καινούριες δυσκολίες. Το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι οικονομολόγοι σε 'Ανατολή και Δύση είναι να διαλευκάνουν και να κατανοήσουν αυτές τις αντιθέσεις ώστε να μπορέσουν να βρουν μία κατάλληλη πολιτική για την αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών.

Μ.Ε.: Αυτό είναι πράγματι ένα σοβαρό θέμα. Δείχνει πόσο είναι στενά συνδεδεμένα μερικά πλεονεκτήματα της οικονομίας με μερικά προβλήματα. 'Απ' τη μία μεριά έχουμε πλήρη απασχόληση στην 'Ανατολική Ευρώπη, πράγμα που εγώ το θεωρώ πολύ σοβαρό κατόρθωμα. 'Απ' την άλλη μεριά έχουμε ελλείψεις που κι αυτές είναι άμεσα συνδεδεμένες με τη λειτουργία της οικονομίας καθώς και με την πλήρη απασχόληση. Πρέπει να ισορροπήσουμε το ένα με το άλλο αλλά υπάρχει εξίσου και η πιθανότητα να μην έχουμε κανένα από τα δύο.

Β.Μ.: Αυτό είναι αλήθεια, αλλά πρέπει να λάβουμε υπόψη μας

τή σχέση μεταξύ της πλήρους απασχόλησης και της σωστής χρήσης των υλικών παραγόντων που αν σπαταληθούν μπορούν ν' αποτελέσουν κίνδυνο για την πλήρη απασχόληση. Στις οικονομίες της Ανατολικής Ευρώπης, οι έλλειψεις των πρώτων υλών, και ειδικά ενεργείας, περιορίζουν σοβαρά την ωφέλιμη απασχόληση. Όμως πέρα απ' αυτό, η χρήση της ενεργείας ανά μονάδα παραγωγής είναι πολύ μεγαλύτερη στις σοσιαλιστικές χώρες απ' ό,τι στη Δύση. Στην εξοικονόμηση ενεργείας σημειώθηκε μία πολύ μικρή πρόοδος από το 1973. Η Ανατολική Ευρώπη δεν φάνηκε ν' αντιδρά και πολύ σ' εκείνο το μεγάλο σόκ. Γιατί; Λόγω ενός λανθασμένου οικονομικού συστήματος που στερείται των μέσων οικονομικής επαλήθευσης και βασίζεται μόνο σε διοικητικά όργανα. Όλοι ενδιαφέρονται για αυξανόμενη εισροή, για να έχουν περισσότερη εισροή και λιγότερη παραγωγή. Κυριολεκτικά αμοιούνται τη σπατάλη κι αν αυτό δεν αλλάξει, ούτε η φθίνουσα ανάπτυξη θ' αλλάξει κατεύθυνση αλλά ούτε και θα εξασφαλισθεί η ωφέλιμη απασχόληση.

Μ.Ε.: Αυτό σημαίνει ότι το σύστημα έχει ένα σταθερά αυξανόμενο άρνητικό αποτέλεσμα. Η ερώτηση είναι γιατί;

Β.Μ.: Γιατί η πολυπλοκότητα της οικονομίας αυξάνεται και η σπουδαιότητα αυτών των οικονομικών κριτηρίων, που αντιτίθενται σε άλλα ποσοτικά κριτήρια αυξάνεται επίσης. Μέ την πάροδο του χρόνου τα άρνητικά στοιχεία του συστήματος παίζουν ένα όλο και πιο σημαντικό ρόλο. Ακόμη, υπάρχει και ένα πολιτικό και κοινωνιολογικό πρόβλημα. Ο κόσμος αποκτά μία μόνιμη συμπεριφορά και όρισμένες συνήθειες όταν ακολουθεί τους διεστραμμένους «κανόνες του παιχνιδιού» του συστήματος. Έτσι ο κόσμος γίνεται αντικοινωνικός και, μακροπρόθεσμα, αυτό είναι ίσως το μεγαλύτερο κακό.

Μ.Ε.: Ναι, μιά απ' τις πιο έντυπωσιακές πλευρές της σοσιαλιστικής σχεδιοποίησης είναι η τεράστια ιδιωτικοποίηση των οικονομικών συμφερόντων. Έπειδή το σύστημα δουλεύει μ' ένα τρελό τρόπο και ο κόσμος, νιώθοντας αποξενωμένος απ' το κοινωνικό σύστημα, ενδιαφέρεται μόνο για τον εαυτό του, την ιδιωτική του ζωή, τί συμφωνίες μπορεί να κάνει ώστε να εξοικονομήσει τα σπανίζοντα αγαθά, και γενικά πώς θα μπορέσει να δελτιώσει την προσωπική και οικογενειακή του θέση όσο το δυνατόν περισσότερο, χωρίς να δίνει δεκάρα για την υπόλοιπη κοινωνία. Αυτό, βεβαίως, αν εξετασθεί σε μία ευρύτερη κλίμακα επιδρά στη λειτουργία του οικονομικού συστήματος μ' ένα τρόπο που οι στατιστικές της μακροοικονομίας δεν μπορούν πάντα να συλλάβουν.

Μ.Ν.: Λέμε ότι το σύστημα γίνεται όλο και λιγότερο αποδοτικό. Νομίζω ότι αυτό οφείλεται πρώτον στην έπιτυγία της προηγούμενης πολιτικής, που κλόνησε τη δικαιολογία γι' αυτήν και δεύτερον έπειδή βλέπουμε μία επιδείνωση των έξωτερικών συνθηκών και τρίτον γιατί ένας αριθμός έλλειψεων λειτουργεί σωρευτικά. Έτσι, δεν είναι μόνο το σύστημα που γίνεται όλο και πιο αναποτελεσματικό λόγω των δικών του μειονεκτημάτων. Είναι μάλλον μία πιο πολύπλοκη εικόνα.

Μ.Ε.: Αν θέλετε να εγκαθιδρύσετε σ' οποιαδήποτε χώρα του κόσμου, το είδος του έντατικού σε χρησιμοποίηση οικονομικού συστήματος, που αυτόαποκαλείται σοσιαλιστική σχεδιοποίηση, τότε η ΕΣΣΔ της δεκαετίας του '20 και του '30

θα ήταν το ιδανικό μέρος γιατί είχε τόσα πολλά αποθέματα που έμεναν άχρησιμοποίητα, και εργατικού δυναμικού και πρώτων υλών.

Β.Μ.: Θέλω να τονίσω τό ότι, κατά τη γνώμη μου, είναι τελείως λάθος να πιστεύουμε ότι, για παράδειγμα, ακόμη κι όταν υπάρχουν άφθονα αποθέματα, όπως στη ΕΣΣΔ κατά τό παρελθόν, μπορούμε να εφαρμόσουμε ένα σύστημα που δεν δίνει την αναγκαία σπουδαιότητα στην απόδοση, και μετά απλώς τό αλλάζουμε. Και είναι πολύ δύσκολο να μείνει κανείς ανεπηρέαστος από τίς πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις ενός τέτοιου συστήματος. Μακροπρόθεσμα τό αντίτιμο μπορεί να είναι πολύ ακριβό.

Ε.Ρ.: Θα μπορούσαμε απ' αυτό τό σημείο να προχωρήσουμε στο ειδικότερο θέμα της γεωργίας και της προσφοράς τροφίμων που είναι σίγουρα πολύ ζωτικό στά προβλήματα που συζητάμε;

Μ.Ε.: Τά βασικά προβλήματα στη σοβιετική γεωργία είναι τό ύψηλό κόστος της παραγωγής και η προσπάθεια να διατηρηθούν σταθερές οι κρατικές λιανικές τιμές. Τό ύψηλό κόστος παραγωγής είναι ένα δραματικό στοιχείο της σοβιετικής γεωργίας· αναπόσπαστο μέρος της γεωργικής πολιτικής του Μπρέζνιεφ υπήρξε μία τεράστια επένδυση στη γεωργία σε πολύ μεγάλη κλίμακα για πολλά χρόνια. Αλλά, οι επενδύσεις των επενδύσεων είναι, τουλάχιστον, απογοητευτικές. Ακόμη, υπάρχει ένας τεράστιος λογαριασμός επιδοτήσεων στη Σοβιετική Ένωση γιατί η λιανική τιμή του κρέατος νομίζω ότι έχει παραμείνει σταθερή εδώ και 19 χρόνια. Από τά μέσα της δεκαετίας του '70 η παραγωγή κρέατος έχει μείνει στάσιμη και ούτε και τώρα είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι ήταν τό 1975 αλλά τό εισόδημα έχει αυξηθεί απότομα, πράγμα που σημαίνει ότι υπάρχει συνεχώς αυξανόμενη στενότητα. Αυτό δέβαια είναι ένα πολύ σοβαρό θέμα. Ένας οικονομολόγος θά σάς πει ότι μπορείτε ν' αντιμετωπίσετε αυτή την στενότητα αυξάνοντας τίς τιμές, αλλά, όπως όλοι ξέρουμε, αυτό έχει κάποιες επιπτώσεις και δημιουργεί ανησυχητικά προβλήματα για μία κυβέρνηση.

Τώρα, θά πρέπει να πούμε ότι λόγω των κλιματολογικών συνθηκών η γεωργία της Σοβιετικής Ένωσης είναι μάλλον εύάλωτη στις αλλαγές από φυσικά φαινόμενα κι ότι αυτό δεν έχει καμιά σχέση μέ τόν σοσιαλισμό ή την συλλεκτιβοποίηση. Η Σοβιετική Ένωση είχε τρεις κακές σοδειές - τό 1979, 1980 και 1981- κι αυτό ήταν μία πολύ σημαντική αίτία για τίς τρεις δύσκολες κι απογοητευτικές οικονομικές χρονιές. Φυσιολογικά μετά από τρεις συνεχείς κακές σοδειές, περιμένει κανείς καλύτερο καιρό και καλύτερες σοδειές. Αν πράγματι συμβεί αυτό, τότε θά υπάρξει μία πολύ σοβαστική βελτίωση στη σοβιετική οικονομία γενικά και έγω ό ίδιος έλπίζω ότι θά συμβεί.

Θά ήθελα όμως να κάνω μία πιο γενική παρατήρηση. Κατά τη γνώμη μου η βασική αίτία των προβλημάτων της γεωργίας στις σοσιαλιστικές χώρες είναι ότι η θεωρία στην όποια βασίζεται η τακτική τους είναι λανθασμένη. Σύμφωνα μ' αυτή τη θεωρία, η σοσιαλιστική γεωργία μεγάλης κλίμακας είναι έντυπωσιακά ανώτερη απ' τη ιδιωτική γεωργία μικρής κλίμακας. Πιστεύω ότι αυτό είναι τελείως λάθος, κι έχει αποδειχθεί σε πολλές χώρες, μέ σοβαρές επιπτώσεις. Αυτό

σημαίνει ότι όλα αυτά τα τεράστια επενδυτικά προγράμματα για τη δημιουργία κτηνοτροφικού τομέα σε μεγάλη κλίμακα στηρίζονται σε λανθασμένη βάση. Αντίθετα, πρέπει να παραδεχθούμε ότι υπάρχουν συγκεκριμένα πλεονεκτήματα στη μικρής κλίμακας γεωργική παραγωγή.

Τ.Κ.: Συμφωνώ με το πρώτο μέρος των δυνάμεων είπε ο Μάικλ, αλλά έχω ορισμένες αμφιβολίες όσον αφορά το δεύτερο, τις οποίες και θα εκθέσω λεπτομερώς. Πιστεύω ότι η Σοβιετική ηγεσία άρχισε επιτέλους να παραδέχεται ότι οι άσχημες καιρικές συνθήκες είναι μία φυσιολογική κατάσταση για την οποία πρέπει να λαμβάνονται μέτρα εγκαίρως.

Νομίζω ότι το σύστημα προσφοράς εργατικού δυναμικού στην ύπαιθρο είναι φανερά πολύ σημαντικό. Η απώλεια του εργατικού δυναμικού από τη γεωργία υπήρξε δραματική στη Σοβιετική Ένωση κατά τη διάρκεια των τελευταίων 20 ετών, και το γεγονός ότι οι νέοι άνθρωποι δεν μένουν, και δεν εγκαθίστανται στην ύπαιθρο για να προωθήσουν τη σύγχρονη τεχνολογία, — δηλαδή η μεγάλη ηλικία των τωρινών εργατών —, είναι κι αυτό σημαντικό. Έτσι, ενώ το ένα πέμπτο περίπου του Σοβιετικού εργατικού δυναμικού απασχολείται ακόμα στον γεωργικό τομέα, ποσοστό που είναι εντυπωσιακά υψηλό για τα διεθνή μέτρα, δημογραφικά ή δομή του δεν είναι και πολύ ευνοϊκή.

Ένα απ' τα βασικά προβλήματα της σοβιετικής γεωργίας υπήρξε η έλλειψη διαφοροποίησης στην αντιμετώπιση του θέματος. Έγινε μία προσπάθεια επιβολής ενός προτύπου προγράμματος για όλη την ύπαιθρο. Αλλά νομίζω ότι δεν μπορούμε να πούμε ότι όλη η θεωρία της συνεταιριστικής γεωργίας σε μεγάλη κλίμακα είναι λανθασμένη. Ίσως, να μην έχουν γίνει τελείως αντιληπτά μερικά από τα πλεονεκτήματα της παραγωγής σε μεγάλης κλίμακας και ίσως να ισχύουν μόνο σε μερικούς τύπους γεωργίας. Βλέπουμε άργα και διστακτικά μία προθυμία για μεγαλύτερη διαφοροποίηση τακτικής και μία ευκαμψία σε σχέση με τη γεωργική παραγωγή που σίγουρα θα παίξει κάποιο ρόλο για αρκετό διάστημα ο ιδιωτικός τομέας, ο οποίος χωρίς αμφιβολία είναι ένας πολύ αποδοτικός τομέας της γεωργίας της Σοβιετικής Ένωσης.

Β.Μ.: Χαίρομαι που ο Μάικλ έθιξε αυτά τα πιο γενικά προβλήματα γιατί πρέπει να πούμε, κι αυτό είναι πολύ σημαντικό, ότι στο σύνολό τους οι σοσιαλιστικές χώρες αποτελούν ένα βάρος στο παγκόσμιο πρόβλημα διατροφής αντί να συνεισφέρουν, στην επίλυσή του. Συμφωνώ ακόμη με τον Μάικλ ότι η ανωτερότητα της μεγάλης κλίμακας γεωργίας έχει τονιστεί υπερβολικά. Αυτό που πιστεύω ότι δείχνει η πρόσφατη έμπειρία της Ανατολικής Ευρώπης είναι ότι χρειάζεται μία πιο ισορροπημένη αντιμετώπιση του θέματος κι όχι μία μονομερή αντιμετώπιση προς άλλη κατεύθυνση. Τώρα αρχίζουν να επιτυγχάνονται τα καλύτερα αποτελέσματα της γεωργικής παραγωγής στις σοσιαλιστικές χώρες όπου είναι πιθανό ένα είδος προσεκτικού συνδυασμού συλλογικής παραγωγής σε μεγάλη κλίμακα με μία ιδιωτική ή ημι-ιδιωτική παραγωγή σε μικρή κλίμακα. Η Ούγγαρια είναι ένα καλό παράδειγμα μίας τέτοιας συνεργασίας συλλογικών και ιδιωτικών αγροκτημάτων.

Μ.Ε.: Εγώ συμφωνώ με τον Βλόντεκ σ' αυτά τα θέματα. Θα

ήθελα να κάνω ακόμη μία παρατήρηση σχετικά με τη γεωργία για να τονίσω τη σπουδαιότητά της. Είναι πολύ δύσκολο οι άνθρωποι εδώ να πάρουν στα σοβαρά τη γεωργία αφού αποτελεί ένα μικρό μόνο μέρος της οικονομίας της Δυτικής Ευρώπης. Πρέπει να τονίσουμε ότι οι έλλειψεις τροφίμων έχουν τεράστια πολιτική σημασία για τις χώρες όπου υπάρχουν αυτές οι έλλειψεις, και ειδικότερα τις Ρουμανία, Σοβιετική Ένωση και Πολωνία. Όλοι ξέρουμε τη σπουδαιότητα της έλλειψης τροφίμων στην Πολωνία. Η Ρουμανία πρόσφατα καθιέρωσε δελτίο στο ψωμί, κι αυτή είναι μία πολύ σοβαρή κατάσταση στενότητας τροφίμων. Ακολούθησαν απεργίες και διαδηλώσεις και, σύμφωνα με μερικές αναφορές, ο Πρόεδρος της Ρουμανίας κυριολεκτικά πετροβολήθηκε όταν προσπάθησε να μιλήσει στους αγανακτισμένους εργάτες. Εγώ προσωπικά πιστεύω ότι στους επόμενους έξι μήνες θ' ακολουθήσουν απεργίες και διαδηλώσεις σ' όλη τη Σοβιετική Ένωση, σε διάφορα μικρά μέρη, σαν αποτέλεσμα της έλλειψης τροφίμων. Το πρόβλημα αυτό απασχολεί πολύ σοβαρά τον κόσμο, ο οποίος θα συνεχίσει ν' απεργεί και να οργανώνει διαδηλώσεις, όχι ίσως με ένα οργανωμένο πολιτικό τρόπο, αλλά αυθόρμητα, δείχνοντας έτσι την δυσαρέσκειά του.

Μ.Ν.: Θα ήθελα να κάνω δύο παρατηρήσεις για τη γεωργία. Πρώτον, ότι οι μεγάλες μονάδες είναι ασυνήθιστες στις καπιταλιστικές χώρες, είναι ένας τομέας όπου δεν συναντάμε εταιρείες κοινού κεφαλαίου και μεγάλες μονάδες, και σίγουρα όχι το μέγεθος που συναντάμε στα σοβιετικά συνεταιριστικά και κρατικά αγροκτήματα. Το πρόβλημα των μεγάλων μονάδων επιδεινώνεται με τη στατάλη των επενδύσεων στη γεωργία, ιδιαίτερα τα κρατικά αγροκτήματα, επειδή είναι φανερό ότι αν χρησιμοποιεί κανείς μισθωτούς εργάτες, κι επομένως δεν εξαρτάται από το άμεσο προσωπικό ενδιαφέρον του αγρότη, τότε πρέπει να διαθέτει μεγάλες ποσότητες μηχανημάτων και λιπασμάτων. Δεύτερον, όσον αφορά τις σχετικές τιμές και την επίπτωση των τιμών στην προσφορά των γεωργικών προϊόντων, πιστεύω ότι τελικά πρέπει να υπάρξει μία βελτίωση των όρων έμπορου ανάμεσα στη γεωργία και στους άλλους τομείς. Τώρα αν αυτό το δούμε απ' την πλευρά των βιομηχανικών εργατών πρέπει να σημαίνει, και αυτό είναι κάτι που οι Πολωνοί συνδικαλιστές δεν έχουν αντιληφθεί ακόμη, ένα χαμηλότερο βιωτικό επίπεδο γι' αυτούς.

Β.Μ.: Έγιναν σχετικά μεγάλες επενδύσεις στην πολωνική γεωργία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70. Αλλά ήταν τελείως λανθασμένα κατευθυνόμενες. Μία καινούρια κατεύθυνση επενδύσεων προς την ιδιωτική γεωργία, στην περίπτωση της Πολωνίας, θα είχε ουσιαστικά αποτελέσματα.

Τ.Κ.: Μου φαίνεται ότι, στην περίπτωση της Ρωσίας τουλάχιστον και ίσως και στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, το πρόβλημα των επενδύσεων στη γεωργία δεν ήταν μόνο η κακή κατεύθυνση μέσα στον ίδιο το γεωργικό τομέα αλλά μάλλον η παραμέληση της ύποδομής. Μόνο τώρα, με αυτό το «πρόγραμμα τροφίμων» αρχίζει ν' αντιλαμβάνεται η σοβιετική κυβέρνηση τη σοβαρότητα του προβλήματος, που πρέπει να αντιμετωπισθεί στο σύνολό του. Στην περίπτωση της Ρωσίας, οι επενδύσεις για την αποθήκευση, τις εγκατα-

στάσεις ψύξης και μεταφοράς, θα ήταν ίσως μικροπρόθεσμα πιο χρήσιμες ως προς τη βελτίωση της κατάστασης των τροφίμων απ' ό,τι οι επενδύσεις στη γεωργία.

Μ.Ε.: Θά ήθελα νά διαφωνήσω με την αισιόδοξη ανάλυση του λεγόμενου «προγράμματος τροφίμων» του Τζούλιαν. Πιστεύει ότι τό πρόγραμμα τροφίμων θά φέρει πολύ καλά αποτελέσματα αλλά αυτό στην ουσία δέν είναι παρά ένα χαρακτηριστικά μεγαλεπήβολο πρόγραμμα επενδύσεων σάν αυτό πού επιχείρησαν οί Πολωνοί στά μέσα της δεκαετίας του '70. Θά κοστίσει πιθανόν εκατοντάδες εκατομμυρίων ρουβλία και θά έχει πολύ λίγα θετικά αποτελέσματα. Μερικά από τά κυριότερα προβλήματα της γεωργίας στην πραγματικότητα οφείλονται στόν οικονομικό μηχανισμό. Είναι δέ παρόμοια μέ τά προβλήματα της βιομηχανίας και, δυστυχώς, στίς κοινωνίες σοβιετικού τύπου, τ' άγροκτήματα έχουν μικρότερη πολιτική έπιρροή από τά σημαντικά βιομηχανικά συγκροτήματα και γι' αυτό ύποφέρουν περισσότερο.

Ε.Ρ.: Άς δούμε τώρα τό θέμα της οικονομικής μεταρρύθμισης. Ποιά είναι τά κυριότερα έμπόδια γιά κάποια άλλαγή του ύπερσυνκεντρωτικού συστήματος πού (όπως έγινε ήδη αντιληπτό στό τέλος της δεκαετίας του '50 και άρχές του '60) δέν ανταποκρίνεται πλέον στίς ανάγκες της οικονομίας;

Β.Μ.: Θά έλεγα ότι ύπάρχουν τρία βασικά έμπόδια. Τό πρώτο είναι πολιτικό, μέ την έννοια ότι μερικοί άνωτατοι αξιωματούχοι πιστεύουν ότι αλλάζοντας τόν οικονομικό μηχανισμό μπορεί νά ύπονομευθεί και τό πολιτικό σύστημα, και, βεβαίως, και ή δική τους πολιτική έξουσία. Άν και νομίζω ότι αυτό δέν αληθεύει τελείως, ιδιαίτερα μετά την έμπειρία της Πολωνίας - όπου δέν πραγματοποιήθηκαν οί μεταρρυθμίσεις - αλλά και μέ τόν βαθμό της πολιτικής σταθερότητας στην Ούγγαρία - όπου αντίθετως έχουν γίνει μεταρρυθμίσεις -, ύπάρχει έλπίδα νά ύπάρξει κάποια παρόρμηση γι' άλλαγή. Ο δεύτερος παράγοντας, πού τόν ξεχωρίζω από τόν πρώτο, είναι τά πολύ μεγάλα συμφέροντα μιάς μεγάλης μερίδας αξιωματούχων στίς δύο πρώτες βαθμίδες της ιεραρχίας της διοίκησης. Αιτοί θά ζημιώσουν πολύ από τά προσωπικά τους όφέλη και ιδιαίτερα, άν οί θέσεις τους στη γραφειοκρατική ιεραρχία είναι άμεσα συνδεδεμένες μέ κάθε είδους προνόμιο, όπως αποδείχθηκε και στην Πολωνία, αλλά και πού σίγουρα θά φανεί και σέ κάθε σοσιαλιστική χώρα. Τό τρίτο έμπόδιο είναι οί πραγματικές δυσκολίες πού έχει ν' αντιμετώπισει κάθε πρωτοεμφανιζόμενο μεταρρυθμιστικό σύστημα πού μόλις άρχίζει νά λειτουργεί. Χρειάζεται μιά πολύ συνετή, ύπομονετική, οικονομική πολιτική, ώστε νά δημιουργηθούν οί πλέον ικανοποιητικές συνθήκες λειτουργίας. Τό παράδειγμα της Ούγγαρίας πού τό έχουμε αναφέρει τόσο πολύ σήμερα, δείχνει ξεκάθαρα όλες αυτές τίς δυσκολίες.

Μ.Ε.: Σ' ένα σημείο συμφωνώ και σ' ένα άλλο διαφωνώ. Τό σημείο πού συμφωνώ είναι ότι πράγματι τό προσωπικό συμφέρον μερικών αξιωματούχων είναι ένα πάρα πολύ σημαντικό θέμα. Ο κόσμος συχνά λέει, και ειδικά οί άριστοί πού συνάντησα στην Δυτική Εύρώπη, ότι άφού οί μεταρρυθμίσεις είναι τόσο επιθυμητές, θά έπρεπε νά γίνουν άμεσα. Τό γεγονός όμως της ύπόθεσης είναι ότι ή σπουδαιότη-

τα, τό μέλλον και ή κοινωνική θέση πολλών ανθρώπων είναι άμεσα συνδεδεμένη μ' αυτό τό σύστημα.

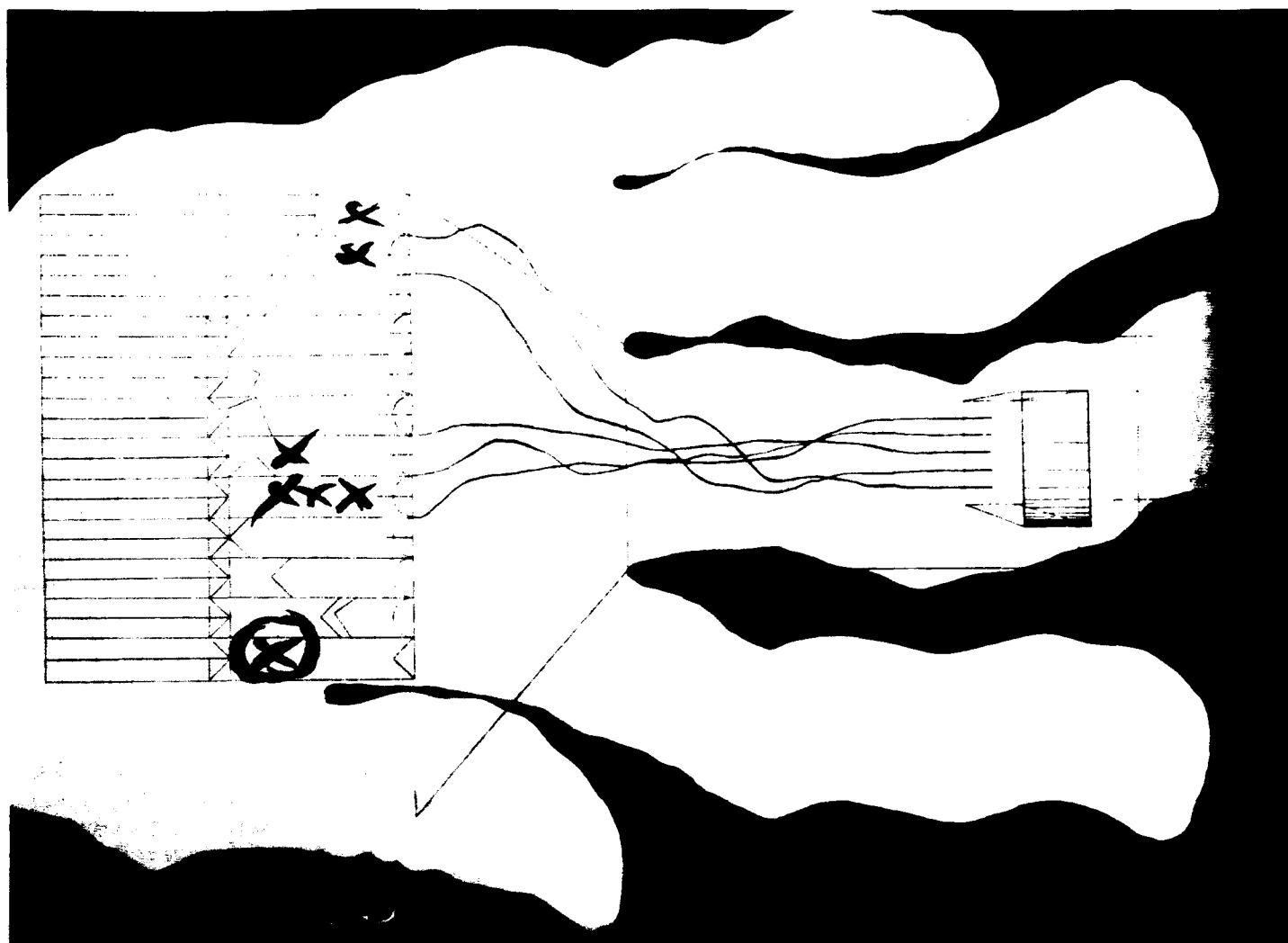
Θά ήθελα τώρα ν' αναφερθώ στό σημείο πού διαφωνώ και πού πιστεύω ότι δέν ισχύει στίς μικρές χώρες της COMECON αλλά πού σίγουρα ισχύει στην Σοβιετική Ένωση και πού γενικά του έχει δοθεί πολύ λίγη προσοχή. Συγκεκριμένα, ένας βασικός κι αποφασιστικός παράγοντας της σοβιετικής πολιτικής, όπως και της ρωσικής αυτοκρατορίας πριν απ' αυτή, μπορεί νά χαρακτηριστεί ως «raison d' état».

Τό γεγονός είναι ότι ή Σοβιετική Ένωση είναι μιά μεγάλη δύναμη μέσα σ' ένα κόσμο μεγάλων δυνάμεων και ότι πρέπει νά τίς συναγωνισθεί, πράγμα πού έχει σοβαρές επιπτώσεις.

Αυτό σημαίνει ότι στόν καθορισμό της όλης πολιτικής του σοβιετικού κράτους, τά στρατιωτικά προγράμματα και μερικά μή οικονομικά επενδυτικά έργα, όπως ο σιδηρόδρομος BAM (2) παίζουν ένα πολύ σημαντικό ρόλο. Όλοι ξέρουμε ότι μέ οικονομικές μεταρρυθμίσεις δέν διευκολύνονται τά στρατιωτικά προγράμματα.

Τ.Κ.: Τά έμπόδια γι' άλλαγή στίς χώρες της Ανατολικής Εύρώπης διαφέρουν από εκείνα της Σοβιετικής Ένωσης. Στην τελευταία ο βασικός ανασταλτικός παράγοντας είναι ή ίδια ή δομή της οικονομίας και της βιομηχανίας. Τό γεγονός ότι ή βιομηχανία στην Σοβιετική Ένωση έλέγχεται κυρίως από 35 περίπου βιομηχανικά ύπουργεία σημαίνει ότι ύπάρχει μιά τεράστια συγκέντρωση έξουσίας από συμφέροντα πού γενικά άρνούνται νά συνεργαστούν μεταξύ τους έκτός και άν ύπάρξουν έπίσημες ρυθμίσεις. Ακόμη και μέσα στά ύπουργεία, τά τμήματα δέν συνεργάζονται τόσο εύκολα. Ο Κρούτσσεφ προσπάθησε νά λύσει αυτό τό πρόβλημα, άπομακρύνοντας όλους αυτούς και αντικαθιστώντας τους μέ κάποια μορφή αυτοδιοίκησης. Ούτε κι αυτό δέβαια ήταν ή σωστή λύση. Φαίνεται ότι δέν είχε ύπολογίσει αρκετά την πολυπλοκότητα του προβλήματος. Αυτό πού παρατηρούμε τώρα στην Σοβιετική Ένωση είναι μάλλον ή ανάπτυξη ανεπισημων ρυθμίσεων σάν αυτές της περιόδου του Κρούτσσεφ. Η οικονομία της Σοβιετικής Ένωσης είναι μιά οικονομία μέ μεγάλη έτερογένεια πόρων σέ μιά πολυδιάστατη βάση. Στην κορυφή, έχουμε τούς ύψιστες προτεραιότητας τομείς της άμυνας κι ένα ή δύο μή στρατιωτικούς τομείς πού διαθέτουν τά καλύτερα ύλικά και τίς σπουδαιότερες προτεραιότητες. Φαίνεται έξαιρετικά δύσκολο νά δημιουργηθεί μιά ολοκληρωμένη δομή μεταρρύθμισης κατάλληλη γιά ένα παρόμοιο σύστημα και γιά τά ποικίλα συμφέροντα πού καλύπτει.

Τώρα, άς στραφούμε στην κατεύθυνση της πρόσφατης μεταρρύθμισης στην Σοβιετική Ένωση. Η μικρή μεταρρύθμιση του Ιουνίου του 1979 παρουσιάζει ένδιαφέρον από την άποψη ότι συγκεντρώνει πολλά πειράματα της προηγούμενης περιόδου: αναδιοργάνωση κι ένα είδος τάση γιά συγχώνευση, μερικές αλλαγές στό σύστημα σχεδιοποίησης, την ένισχυση της άρχής του προγραμματισμού στην σοβιετική σχεδιοποίηση, μερικές αλλαγές στόν οικονομικό μηχανισμό και ένα δείκτη καθαρής παραγωγής πού ύποτίθεται ότι θά έπιφέρει μιά πιο αποτελεσματική χρήση ύλικών, πόρων κι άλλων πραγμάτων. Τό πρόβλημα είναι ότι αυτές οί

μεταρρυθμίσεις καθιερώθηκαν με μισή καρδιά. 'Αλλά, θά έλεγα, ότι στην περίπτωση της Ρωσίας, υπάρχουν, πολλά ακόμα νά διορθωθούν με επιμέρους μέτρα σέ διαφορετικά μέτωπα αντί με μιά πιό ριζική μεταρρύθμιση. Φαίνεται ότι ή Σοβιετική Ένωση έχει ακόμη νά διανύσει μιά αρκετά μεγάλη απόσταση σ' αυτό τό θέμα αλλά αυτό βέβαια δέν ισχύει απαραίτητα καί γιά τίς χώρες της 'Ανατολικής Εύρωπης.

Μ.Ε.: Θά έπρεπε ίσως νά κάνουμε μιά διάκριση μεταξύ των προθέσεων των αναγγελθέντων μέτρων καί του τί πραγματικά συμβαίνει. 'Ο Τζούλιαν δίνει τήν εντύπωση ότι έχουν γίνει χίλια δυό θαυμάσια πράγματα, αλλά τί συνέθη στην πραγματικότητα; Είχαν αναγγελθεί διάφορα μέτρα αλλά τίποτα από αυτά πού περιμέναμε δέν πραγματοποιήθηκε. 'Όλα χρειάστηκαν πολύ περισσότερο χρόνο απ' τόν προγραμματισμένο.

Β.Μ.: 'Υπάρχει μιά πολωνική παροιμία πού λέει ότι δέν μπορείς ν' αλλάξεις τό φτηνό παλτό σου από προδιά καρφίτωνοντας ένα μικρό λουλούδι. Κι αυτό είναι ακριβώς πού συνέθη στις περισσότερες απ' τίς περιπτώσεις πού ανέφερε ό Τζούλιαν. Πραγματικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις ύπονοούν αλλαγές πού συμπεριλαμβάνουν τήν κατάργηση των δύο στυλοβατών του διοικητικού συστήματος της σχεδιοποίησης: (1) των υποχρεωτικών στόχων πού καθορίζονται στις επιχειρήσεις καί (2) της φυσικής κατανομής των πόρων.

Βέβαια, σέ κάθε σύστημα μερικοί έχουν καλύτερες επιδόσεις από άλλους. 'Η 'Ανατολική Γερμανία ίσως νά προχωρεί καλύτερα σ' αυτό τό υπάρχον σύστημα απ' ό,τι ή Σοβιετική Ένωση αλλά καί στίς δύο περιπτώσεις οι βασικές ελλείψεις εξακολουθούν νά υπάρχουν.

Συμφωνώ με τόν Μάικλ ότι «αυτοκρατορικοί» παράγοντες μπορεί νά παίξουν κάποιο ρόλο στή διαίωνιση του παλιού συστήματος, αλλά μακροπρόθεσμα οι «αυτοκρατορικοί» παράγοντες μπορεί συγχρόνως νά προκαλέσουν κάποια οικονομική μεταρρύθμιση. Γιατί δέν μπορείς νά εξασφαλίσεις αιώνια τήν αποδοτικότητα του στρατιωτικο-βιομηχανικού συμπλέγματος μέσα σ' ένα γενικά φθίνον οικονομικό περιβάλλον.

Ε.Ρ.: Μπορούμε τώρα νά περάσουμε στό θέμα των τεχνικών καινοτομιών καί νά ρωτήσουμε γιατί τό τεχνολογικό χάσμα μεταξύ των σοσιαλιστικών καί των καπιταλιστικών χωρών, πού υποτίθεται ότι θά είχε καλυφθεί, στην πραγματικότητα δέν έχει ακόμη.

Μ.Ε.: Στά σύγχρονα σοβιετικά οικονομικά σχέδια οι ενέργειες γιά τεχνική πρόοδο έχουνται πρώτες. Αυτό δείχνει καί τή συμβολική σημασία πού ύπονοεί. Κι όχι μόνο αυτό, αλλά καί τεράστια είσοδη συντελεστών πηγαίνει στον έπιστημονικό τομέα της οικονομίας. Μετρήστε απλώς τόν αριθμό των ανθρώπων, πού, σύμφωνα με τά στατιστικά έγχειρίδια, απασχολούνται στην έπιστημονική έρευνα. 'Αλλά όσον αφορά τήν παραγωγή νέων προϊόντων τ' αποτελέ-

σματα είναι απογοητευτικά. Γιατί αυτό; Λοιπόν, σκεφθείτε πώς είναι οργανωμένο το όλο θέμα. Σε κάθε τομέα, υπάρχει κι ένα υπουργείο, στο οποίο είναι προσκολλημένα ένα ή περισσότερα έπιστημονικά ινστιτούτα έρευνας. Είναι ένα είδος τεχνικού μονοπωλίου. Και τί κάνει; Κάνει μία έρευνα, έχει ένα οικονομικό πρόγραμμα και παρουσιάζει κάποια άναφορά. "Ας υποθέσουμε ότι παρουσιάζεται κάποιος που έχει μία καινούρια ιδέα, που δεν εργάζεται εκεί ή δεν είναι μέσα στο πρόγραμμα - κυριολεκτικά του λένε να πάει στο διάολο, γιατί δεν τους ενδιαφέρει. Η δουλειά τους είναι να εκπληρώσουν το οικονομικό σχέδιο και όχι να παράγουν καινούρια επαναστατικά προϊόντα - αυτό είναι κάτι τελείως διαφορετικό.

"Ενα απ' τα πιο έντυπωσιακά πράγματα του καπιταλισμού είναι ότι παράγει επαναστατικά καινούρια προϊόντα το ένα μετά το άλλο. Πριν απ' το 1750 για εκατοντάδες χρόνια, δεν υπήρχε σχεδόν καθόλου τεχνική πρόοδος, με τα σύγχρονα μέτρα. Από τότε βλέπουμε μία ταχεία τεχνική εξέλιξη κι αυτό έχει σχέση με μία συγκεκριμένη μορφή οικονομικής οργάνωσης, τον βιομηχανικό καπιταλισμό, ο οποίος έχει μερικά ήδη γνωστά προβλήματα αλλά, όμως, και μερικά πλεονεκτήματα. Γιατί δημιουργεί καινούρια προϊόντα: Γιατί υπάρχουν εταιρείες που συναγωνίζονται. Έάν αποτύχουν, θγαίνουν απ' την αγορά κηρύσσοντας πτώχευση. Για να επιτύχουν, για να αποκτήσουν κέρδη, πρέπει να παρουσιάσαν καινούρια δουλειά.

Μερικά προϊόντα είναι αντι-κοινωνικά όπως τα τσιγάρα, ενώ άλλα είναι αρκετά χρήσιμα όπως οι φορητοί ηλεκτρονικοί υπολογιστές. Κανένας ικανοποιητικός μηχανισμός που να αντικαταστήσει την καπιταλιστική βιομηχανική επιχείρηση σαν γεννήτρια ταχείας τεχνικής εξέλιξης δεν έχει βρεθεί ακόμη κάτω απ' τις συνθήκες της παραδοσιακής σοσιαλιστικής σχεδιοποίησης. Πράγμα, που εξηγεί γιατί η Ουγγαρία, ή οποία έχει πάει όσο πιο μακριά μπορούσε στην κατεύθυνση της οικονομικής μεταρρύθμισης, ξετάζει τώρα γιατί δεν υπάρχει σοσιαλιστική «επιχειρηματικότητα» και πώς μπορεί να τη δημιουργήσει. Αυτό είναι ένα πολύ σημαντικό και έπικαιρο πρόβλημα για την COMECON.

T.K.: Οι σοσιαλιστές στο παρελθόν είχαν την πολύ άπλοικη έντυπωση ότι ο σοσιαλισμός απ' την ίδια του τη φύση, θα ήταν περισσότερο δυναμικός στην ανάπτυξη της έπιστήμης και τεχνολογίας. Ίστορικά αυτό αποδείχτηκε άναληθές. Ένα απ' τα πράγματα που χαρακτηρίζουν την σοβιετική τεχνολογία είναι η άνισότητά της. Σε μερικούς τομείς συναντάμε μία σχετική εξέλιξη συγκριτικά με την παγκόσμια τεχνολογία, ενώ σε μερικούς άλλους μία ιδιαίτερη καθυστέρηση. Γενικά όμως μπορούμε να πούμε ότι όσο προχωρούμε απ' την έπιστήμη προς την πλατύτερη διάδοση της τεχνολογίας, οι επιδόσεις ελαττώνονται συγκριτικά με τη Δύση.

B.M.: Έγώ συμφωνώ με τον Μάικλ. Θέλω να προσθέσω όμως ότι έχουμε δει πρόσφατα ένα πολύ πετυχημένο παράδειγμα σοσιαλιστικής επιχειρηματικότητας, την σύγκριση, με τον κύβο του Ρούμπικ, που τώρα είναι εκατομμυριούχος!

Συμφωνώ όμως απόλυτως ότι υπάρχει άνισότητα. Το σοβιετικό σύστημα έχει καταφέρει να επιτύχει μία ύψηλή τεχνολογική ανάπτυξη σε μερικούς τομείς έναντι μεγάλου

κόστους. Τώρα ποιοί είναι οι περιοριστικοί παράγοντες; Πρώτον, είναι πάλι αυτό που ανέφερε ο Μάικλ, αυτός ο ζουρλομανδύας του υπερβολικά συγκεντρωτικού συστήματος σχεδιοποίησης. Δεύτερο, η έλλειψη διάδοσης σε σημείο που ακόμη κι αν επιτυγχάνεται μία σημαντική εξέλιξη σ' ένα τομέα, ή εφαρμογή της σ' άλλους τομείς είναι πολύ μικρή. Αυτό είναι κάπως παράδοξο γιατί ένα από τα κατηγορώ έναντιον του καπιταλισμού ήταν ακριβώς αυτή ή παρεμπόδιση της διάδοσης της νέας τεχνολογίας με τα έμπορικά μυστικά. Έκτός από τις γενικές αιτίες της σοσιαλιστικής χώρας, αυτό που επίσης έχει παίξει κάποιο ρόλο είναι το δόγμα των μεγάλων μονάδων. Σε πολλές περιπτώσεις, οι μικρές εταιρείες επιτυγχάνουν μία κάποια τεχνική πρόοδο, την οποία μετά, πολλές φορές, αρπάζουν οι μεγάλες επιχειρήσεις. Αυτό συμβαίνει πολύ τακτικά στον τομέα των ηλεκτρονικών και των παραλήσιων έρευνών. Στην πραγματικότητα στις σοσιαλιστικές χώρες δεν υπάρχουν παρόμοιες μικρές εταιρείες.

M.E.: Η Σοβιετική Ένωση, όπως είπε ο Τζούλιαν, είναι αρκετά καλή στη σύλληψη νέων έπιστημονικών ιδεών, αλλά λιγότερο καλή στην εισαγωγή τους στην παραγωγή. Πριν από μερικά χρόνια δημοσιεύθηκε μία άμερικανική μελέτη της οποίας ο συγγραφέας, ένας σύμβουλος της άμερικανικής κυβέρνησης είχε προτείνει στις άμερικανικές εταιρείες να αγοράσουν τα δικαιώματα για διάφορα προϊόντα σοβιετικής τεχνολογίας από τα σοβιετικά κέντρα έρευνας, να κατασκευάσουν αυτά τα προϊόντα οι ίδιοι και να τα διαθέσουν στην παγκόσμια αγορά. Όταν το πρωτοδιάβασα νόμιζα ότι ήταν κάποιο άστείο. Αλλά είχα πρόσφατα κάτι συζητήσεις με στελέχη μίας πολυεθνικής εταιρείας που έχει την έδρα της στην Ολλανδία και που πράγματι έχει αναλάβει να προωθήσει αυτή την ιδέα, και πιστεύουν ότι θα είναι ένα θαυμάσιο έγχείρημα. Και μ' ένα μάλλον άστείο τρόπο, παρουσιάζονται ότι είναι άνωτεροι του σοσιαλιστικού συστήματος από την άποψη της παραγωγής.

T.K.: Ένας ακόμη σημαντικός παράγοντας στον τομέα της τεχνολογίας είναι ή έλλειψη δύναμης του αγοραστή. Δεν υπάρχει ισχυρή αντισταθμιστική ώθηση απ' τους πελάτες προς τις εταιρείες για ύψηλότερα τεχνολογικά επίπεδα. Μέ μόνη εξαίρεση, βέβαια, τον στρατιωτικό τομέα, και τους τομείς εκείνους που έχουν μεγάλη άνάμειξη στο έξωτερικό έμποριο.

Οι έξωτερικές συναλλαγές έχουν μερικές επιπτώσεις σε όρισμένους τομείς της σοβιετικής βιομηχανίας παραγωγής μηχανημάτων, που έχουν καταφέρει να περάσουν στην παγκόσμια αγορά κι έχουν αναγκαστεί να βελτιώσουν την ποιότητα των προϊόντων τους.

M.E.: Ένα απ' τα πιο σημαντικά αποτελέσματα αυτού του προβλήματος της τεχνολογίας μπορούμε να το δούμε στην ίδια τη δομή των έξωτερικών συναλλαγών. Η ΕΣΣΔ είναι τώρα ή δεύτερη σε μέγεθος βιομηχανική χώρα σ' όλο τον κόσμο και παρ' όλα αυτά, τι εξαγει στη Δύση; Έξάγει εξέλιγμένα βιομηχανικά προϊόντα: Όχι. Πρωταρχικά εξαγει πρώτες ύλες, δηλαδή πετρέλαιο, άερα, χρυσό και ξυλεία. Αυτό βέβαια δείχνει άφενός το γεγονός ότι δεν μπορεί

νά παράγει τ' απαραίτητα αγαθά υψηλής ποιότητας και αφετέρου φτωχή διαδικασία προώθησης των αγαθών στην αγορά (μάρκετινγκ). Τώρα άς πάρουμε μία άλλη χώρα, παραδείγματος χάρη τη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, που είναι ή πιο αναπτυγμένη χώρα της COMECON. Είναι μία χώρα όπου τό κατά κεφαλή εισόδημα υπερβαίνει τώρα τό αντίστοιχο της Άγγλίας. Κι άς δούμε τώρα τη δομή του έξωτερικού της έμπορίου μέ τη Δυτική Γερμανία, για παράδειγμα. Δέν έξάγει έξελιγμένα βιομηχανικά αγαθά αλλά κυρίως βασικά προϊόντα. Κατά συνέπεια, τώρα, έχει όλο και μεγαλύτερα προβλήματα μέ τίς ξένες συναλλαγές της και μέ τό ίσοζύγιο των πληρωμών της.

Τ.Κ.: Πάνω στό θέμα του τί είναι πραγματικά τό χάσμα της τεχνολογίας. Μία σχετική έρευνα έδειξε ότι σέ ένα ευρύ φάσμα βιομηχανιών και τομέων, οι σοσιαλιστικές χώρες βρίσκονται πολύ πίσω σέ σχέση μέ τη Δύση. Αυτό δέβαια ποικίλλει από τομέα σέ τομέα. Στους ηλεκτρονικούς ύπολογιστές είναι περίπου 6-8 χρόνια πίσω και οι ένδειξεις είναι ότι για ένα αρκετά μεγάλο διάστημα αυτό τό χάσμα δέν έχει μικρύνει πολύ. Αυτό που πραγματικά συμβαίνει είναι ότι ή Σοβιετική Ένωση βελτιώνει τό τεχνολογικό της επίπεδο αλλά μ' ένα ρυθμό παρόμοιο μέ τό μέσο όρο της Δύσης.

Μ.Ε.: Υπάρχει ένα τεχνολογικό χάσμα -κι αυτό είναι ένα σημαντικό πρόβλημα- πέρα απ' ότι περιμέναμε όλοι μας, είδικα οι άριστεροί· τώρα φαίνεται τόσο μεγάλο όσο ήταν πριν από 15-20 χρόνια. Δέν φαίνεται νά έχει γίνει καμιά σημαντική μείωση σ' αυτό τό χάσμα κι αυτό είναι κάπως παράξενο αν λάβουμε υπόψη μας και αυτά που θεωρούσαμε σαν πλεονεκτήματα της σοσιαλιστικής σχεδιοποίησης κι άκόμη γιατί οι σοσιαλιστικές χώρες έχουν άφιερώσει πολλές προσπάθειες στην εισαγωγή τεχνολογίας.

Β.Μ.: Αυτό είναι πολύ σχετικό. Ή εισαγωγή των δικαιωμάτων και ή τεχνολογία μόνο δέν θά καλύψουν ποτέ τό χάσμα αν άπλως εφαρμοστεί ή τεχνολογία και τίποτα περισσότερο.

Ε.Ρ.: Θά ήθελα απ' αυτό τό σημείο νά προχωρήσουμε στον τομέα της ένεργείας. Θά ήθελε κανείς ν' αναφερθεί στό ένεργειακό πρόβλημα;

Τ.Κ.: Ή Σοβιετική Ένωση άναμφισβήτητα άντιμετωπίζει ένα ένεργειακό πρόβλημα. Δέν υπάρχει καμιά άμφιβολία γι' αυτό· κοντεύει νά έξαντλήσει και τά άμέσως διαθέσιμα άποθέματα άνθρακα και πετρελαίου. Κι ενώ μπορεί νά μήν υπάρχει κρίση πετρελαίου, όπως για ένα διάστημα είχε προβλέψει ή CIA, σίγουρα όμως υπάρχει μία κάμψη στή σοβιετική παραγωγή πετρελαίου. Τό νέο πενταετές πρόγραμμα προβλέπει μία άνοδο γι' αυτό τό χρονικό διάστημα. Οι προβλέψεις είναι ότι μετά θ' άρχίσει ή κάμψη κατ' άπόλυτη τιμή. Ή Σοβιετική Ένωση θά άντιμετωπίσει πρόβλημα βραχυπρόθεσμα για νά καλύψει τό ένεργειακό χάσμα που έλπίζει προφανώς νά καλύψει μέ πυρηνική ένεργεια, στην όποία και βασίζεται ιδιαίτερώς. Στο μεταξύ, θά κοιτάξει για φυσικά άερια και άνθρακα. Ή Σοβιετική Ένωση είναι πολύ τυχερή που άκόμη έχει σημαντικά άποθέματα φυσικών αερίων τά όποια μπορεί νά έξάγει χωρίς κανένα πρόβλημα. Για τά έπόμενα 10-15 χρόνια θά είναι ο βασικός κερδισμένος στις έξωτερικές συναλλαγές. Συγχρόνως προσπαθεί ν' άναζωογονήσει τη βιομηχανία του άνθρακα μέ νέες

μαζικές επενδύσεις, για ν' αύξησει την παραγωγή.

Μ.Ν.: Τό ένεργειακό πρόβλημα δξύνεται από τό υψηλό επίπεδο της κατανάλωσης ένεργείας για κάθε παραγόμενη μονάδα.

Άκόμη κι αν γίνει μία έπαικτής διάκριση για τη διαφορετική δομή παραγωγής μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ, της Ανατολικής Εύρώπης και της Σοβιετικής Ένωσης, βρίσκουμε ότι όχι μόνο ή ένεργειακή κατανάλωση είναι μεγαλύτερη, αλλά και δέν έχουν άνταποκριθεί στην ένεργειακή κρίση ούτε καν στο βαθμό που νά πλησιάζει εκείνον της Δύσης. Έγινε μόνο μία μέτρια μείωση στην κατανάλωση ένεργείας για κάθε παραγόμενη μονάδα.

Μία άλλη μορφή του ένεργειακού προβλήματος, είδικά στην Ανατολική Εύρώπη, είναι ή σημαντική έξάρτηση απ' τον άνθρακα παράλληλα μέ τό πετρέλαιο. Αυτό είναι κατά ένα μέρος σημείο όπισθοδρόμησης.

Οι χώρες της Ανατολικής Εύρώπης είναι γνωστό ότι έξαρτώνται πολύ από τίς παραδόσεις σοβιετικού πετρελαίου και αυτή ή έξάρτηση και ή επίδραση δέν είναι ή ίδια στις διάφορες χώρες. Κατά σειρά έξάρτησης μπορούμε νά τίς άπαριθμήσουμε ως εξής: Τσεχοσλοβακία, Ούγγαρία, Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, Βουλγαρία, Πολωνία και Ρουμανία. Ένας σημαντικός παράγοντας για τίς χώρες της Ανατολικής Εύρώπης στό μέλλον θά είναι μία αύξημένη έξάρτηση για παραδόσεις πετρελαίου μή σοβιετικής προελεύσεως. Αυτό μέ τη σειρά του ύπονοει και μία σημαντική αύξηση στην κατά μονάδα κατανάλωση πετρελαίου γι' αυτές τίς χώρες και θά καταβληθεί σημαντική προσπάθεια από αυτές για νά προωθήσουν τίς έξαγωγές τους σέ άγορές ίσχυρού συναλλάγματος, ώστε νά μπορούν νά πληρώνουν γι' αυτό τό πετρέλαιο.

Β.Μ.: Για την COMECON, τό κύριο ένεργειακό πρόβλημα είναι οι μικρότερες χώρες της Ανατολικής Εύρώπης και όχι ή Σοβιετική Ένωση. Για την Σ.Ε. ή κατάσταση θά ήταν διαφορετική αν δέν είχε την πολιτική δέσμευση νά έξάγει ένα σημαντικό μέρος των άποθεμάτων της στην Ανατολική Εύρώπη. Άλλά, συγχρόνως, δέβαια, είναι κι ένα πολύ έντονο πρόβλημα, τό όποιο προφανώς δξύνεται από τίς δεσμεύσεις του ίσοζυγίου πληρωμών που καθιστούν πολύ δύσκολη την αύξηση των εισαγωγών πετρελαίου μή Σοβιετικής προέλευσης. Εξάλλον, ή κατάσταση στην Πολωνία προσθέτει ένα άκόμη πονοκέφαλο στην άναλογία ένεργείας για όλόκληρη την περιοχή. Μπορεί νά σημαίνει μία σημαντική πτώση στην παραγωγή άνθρακος και πιθανόν για ένα μεγάλο διάστημα οι χώρες της Ανατολικής Εύρώπης θά χρειαστεί νά βρουν κάποιο είδος ύποκατάστατου για εκείνο τον πολωνικό άνθρακα που δέν θά εισάγουν πιά. Όσον άφορά την πυρηνική ένεργεια, οι σοσιαλιστικές χώρες βρίσκονται σέ κάποια πλεονεκτική θέση διότι μέχρι στιγμής κανείς δέν διαμαρτύρεται δημόσια για την κατασκευή πυρηνικών εργοστασίων ένεργείας, άσχετα από τά μέτρα άσφαλείας.

Μ.Ε.: Θά ήθελα τώρα νά αναφερθώ σ' έναν άλλο τομέα αυτού του ένεργειακού προβλήματος. Είναι όλοφάνερο ότι οι μικρές χώρες της Ανατολικής Εύρώπης άποτελούν οικονομικό βάρος για τη Σοβιετική Ένωση. Ή Σοβιετική Ένωση πουλά στίς μικρές χώρες της Ανατολικής Εύρώπης για

μεταβιβάσιμα ρούβλια, κάτω απ' την τιμή της αγοράς, ενέργεια που θα μπορούσε να πουληθεί στην παγκόσμια αγορά με πολύ γερά νομίσματα. Αυτό είναι πάρα πολύ σημαντικό και όσοι πιστεύουν ότι οι σχέσεις μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και μικρών ανατολικοευρωπαϊκών χωρών είναι κάποιο είδος παραδοσιακού οικονομικού ιμπεριαλισμού, κάνουν μεγάλο λάθος. Η COMECON δεν συστάθηκε για κάποιο οικονομικό κέρδος για τη Σοβιετική Ένωση.

Ε.Ρ.: Τώρα ας στραφούμε στις προοπτικές για το μέλλον.

Β.Μ.: Φαίνεται ότι έχουμε ν' αντιμετωπίσουμε τουλάχιστον πέντε χρόνια στασιμότητας σ' αυτές τις χώρες. Η κάμψη του ρυθμού ανάπτυξης είναι ένα πολύ μεγαλύτερο πλήγμα για τη σοβιετική και ανατολικοευρωπαϊκή οικονομία απ' ότι θα ήταν σε μία αντίστοιχη κατάσταση στη Δύση. Έτσι, πιστεύω ότι οι προοπτικές για το μέλλον είναι πολύ δύσκολες.

Η κατάσταση μπορεί να δελτιωθεί, νομίζω, με πολύ προσεκτικές αλλαγές τό σύστημα. Και παρ' όλο που αυτές οι αλλαγές δεν μπορούν να επιφέρουν τίποτα το συγκλονιστικό στην οικονομία από τη μία μέρα στην άλλη, μπορούν όμως ν' αποτελέσουν την πηγή κάποιας σχετικά μετριοπα-

θούς και συγκρατημένης δελτίωσης. Τώρα, σε ποιο βαθμό αυτές οι αλλαγές θα πραγματοποιηθούν, αυτό είναι ένα άλλο θέμα.

Μ.Ε.: Εγώ πρέπει να πω ότι αν πράγματι υπάρξει οικονομική στασιμότητα, κι εγώ είμαι λιγότερο βέβαιος απ' τους άλλους ομιλητές γι' αυτό, τότε θα δημιουργηθούν σοβαρά προβλήματα νομιμοποίησης για τις κυβερνήσεις της Ανατολικής Ευρώπης αφού ένα μεγάλο μέρος της νομιμότητάς τους προέρχεται από τη μέχρι τώρα έπιτυχία τους στον ύψηλό ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης.

Β.Μ.: Δεν είπα στασιμότητα, αλλά ουσιαστική στασιμότητα. Αφήστε με να σας το εξηγήσω λίγο. Αν εξαιρέσουμε την Πολωνία, ο ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης ήταν 4,5% κατά τη διάρκεια του προηγούμενου πενταετούς προγράμματος. Τώρα οι στόχοι είναι πολύ χαμηλότεροι συγκριτικά με τις προηγούμενες επιδόσεις αλλά και πάλι υπάρχουν δικαιολογημένες αμφιβολίες για την εκπλήρωσή τους. Έτσι, πιστεύω ότι κατά μέσο όρο, μπορούμε να περιμένουμε μία αύξηση περίπου 2,5-3% κατά το επόμενο πενταετές πρόγραμμα. Αυτό πιστεύω εγώ.

Τ.Κ.: Μάλλον συμφωνώ με τον Βιόντεκ σ' αυτό το θέμα. Μία

ρεαλιστική προοπτική για τη Σοβιετική Ένωση είναι ένας ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης εθνικού εισοδήματος 3% για τα επόμενα πέντε χρόνια. Τώρα, τ' αποτελέσματά του κατά ένα μέρος θα εξαρτηθούν κι απ' την εξέλιξη των γεγονότων στον καπιταλιστικό κόσμο. Άν, όπως φαίνεται, οι Άμερικανοί συνεχίσουν να βαδίζουν προς μία σοβαρότερη ύφεση, και δέν υπάρξει καμία πραγματική άνοδος στα επόμενα πέντε χρόνια στις καπιταλιστικές χώρες, τότε τα προβλήματα της νομιμοποίησης για τα οποία μίλησε ο Μάικλ, πρέπει να τα δούμε από μία κάπως διαφορετική σκοπιά. Άκόμη και με μικρότερο ρυθμό ανάπτυξης, αυτές οι χώρες θα βρίσκονται σε καλύτερη κατάσταση απασχόλησης εργατικού δυναμικού και τιμών, με μόνη ίσως εξαίρεση την Πολωνία και ίσως μία ή δύο ακόμη χώρες.

B.M.: Αυτό που λές, δηλαδή, είναι ότι η νομιμοποίηση του συστήματος μπορεί να διασωθεί από μία σοβαρή ύφεση στη Δύση, που δέν είναι καθόλου παρηγορητικό.

M.N.: Έγώ θα είμαι ο λιγότερο αισιόδοξος απ' όλη την ομάδα. Κατά μέσο όρο η ανάπτυξη θα είναι μέτρια, ίσως λιγότερο από 2.5-3%. Κι αυτό μετά δίως θα μπορούσε να καλύψει την αναπόφευκτη επιδείνωση στους όρους εμπορίου σε ολόκληρη την Ανατολική Ευρώπη αλλά και στη Σοβιετική Ένωση. Στο θέμα της νομιμοποίησης, μία παράλληλη κρίση στη Δύση δέν θα ικανοποιήσει τους Ανατολικοευρωπαίους, με την έννοια ότι οι προσδοκίες τους είναι αρκετά διαφορετικές. Δέν τίθεται θέμα σύγκρισης των επιδόσεων, γιατί η ατομική αντίληψη για τις επιδόσεις θα είναι πολύ μεγάλη. Γι' αυτό πρέπει να περιμένουμε απογοήτευση κι επομένως ανησυχία, που μπορεί να οδηγήσει σε κάποια μορφή έκδημοκρατισμού ή, εναλλακτικά, σε κάποια μορφή αυταρχικής διακυβέρνησης.

E.P.: Ποιές είναι οι συνέπειες όλων αυτών για την Άριστερά στη Δυτική Ευρώπη;

M.E.: Ζούμε τώρα μέσα σε μία παγκόσμια οικονομική κρίση, όπως στη δεκαετία του '30. Όμως κατά τη διάρκεια της κρίσης του '30, υπήρχε πολύ διαδεδομένη ή αντίληψη ότι η σοσιαλιστική σχεδιοποίηση αποτελούσε τη λύση στα οικονομικά προβλήματα. Με τη σοσιαλιστική σχεδιοποίηση -που είχε ταυτιστεί με το παραδοσιακό σοβιετικό οικονομικό σύστημα- είχε κανείς και τη λύση σ' όλες τις οικονομικές δυσκολίες. Άλλά η τωρινή παγκόσμια οικονομική κρίση είναι πολύ διαφορετική από εκείνη, με την έννοια ότι μία απ' τις πρώτες απώλειές της ήταν ή ίδια ή σοσιαλιστική σχεδιοποίηση. Δυστυχώς είναι γεγονός και μάλιστα σημαντικό ότι βαδίζουμε προς μία κατεύθυνση όπου ή σοσιαλιστική σχεδιοποίηση θ' αποτελέι ένα έκλογικό παθητικό για τις ομάδες της Άριστεράς, όπως και ή δικτατορία του προλεταριάτου.

B.M.: Συμφωνώ ότι ή σοσιαλιστική σχεδιοποίηση έχει πάψει να είναι ένα αυτόματο πολιτικό κεφάλαιο. Αυτό είναι λυπηρό, γιατί ή σχεδιοποίηση σ' εθνική κλίμακα παίζει ένα σπουδαίο ρόλο, και γι' αυτό θαπρεπε να ξανακερδίσει την προηγούμενη πολιτική του αίγλη. Για να επιτευχθεί αυτό πρέπει να πάψουμε να χρησιμοποιούμε απλώς συνθήματα για σχεδιοποίηση και να άφροσιωθούμε σε μία προσεκτική εξέταση και έρμηνεία του είδους της σχεδιοποίησης που θα

είναι σε θέση ν' αντιμετωπίζει τις κοινωνικές απαιτήσεις. Αυτό που είναι λάθος τελείως είναι να κλείσουμε τα μάτια σ' όλες τις αντιθέσεις που ή σχεδιοποίηση του σοσιαλισμού δέν μπορεί ποτέ να επιλύσει. Αυτή είναι ή χειρότερη απ' τις εναλλακτικές λύσεις. Δέν αναφέρω δε καν την ανάγκη για μία χωρίς άναστολές κριτική αξιολόγηση της σχεδιοποίησης σοβιετικού τύπου.

T.K.: Νομίζω ότι ο Μάικλ υπερβάλλει. Τό πλατύ κοινό γι' αυτό που κυρίως ενδιαφέρεται είναι ή πλήρης απασχόληση κι ή ασφάλεια. Άλλά νομίζω ότι πράγματι ή Άριστερά έχει μάθει μερικά πράγματα. Κατά τό παρελθόν ή Άριστερά είχε μία άόριστη και μάλλον ουτοπιστική ιδέα για τις σοσιαλιστικές οικονομίες. Τά πρόσφατα γεγονότα αρχίζουν να οδηγούν, σε μία πιο διαφοροποιημένη και ρεαλιστική αντιμετώπιση.

M.N.: Τό πιο σημαντικό πράγμα για την Άριστερά στή Δύση δέν είναι να χάσει την εμπιστοσύνη της στον σοσιαλισμό επειδή υπάρχει κάμψη στην οικονομική επίδοση των χωρών του, αλλά να τον δει όπως είναι στην πραγματικότητα σαν ένα είδος ζωντανού οργανισμού, ο οποίος έχει τη δυνατότητα ν' αλλάξει. Υπάρχει ακόμη έλπιδα γι' αυτό. Άλλά τό καλύτερο πράγμα για τη δυτική Άριστερά είναι να φτιάξει τό δικό της μοντέλο σοσιαλισμού.

Marxism Today

Μετάφραση: Μαριάννα Χαλκιά

ο πολιτης

μηνιαία επιθεώρηση

Κέκροπος 2, τ.τ. 119,
τηλ.: 32.45.332

- Πολιτική και κοινωνική κριτική
- Επιστημονικά δοκίμια
- Θεωρητικές επεξεργασίες
- Προβλήματα σοσιαλισμού
- Διεθνή πολιτικά θέματα
- Βιβλιοκρισία

Κυκλοφορεί στα περίπτερα
και τα βιβλιοπωλεία

